

ОБДАРОВАНІСТЬ І АУТИЗМ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ

В статье освещается вопрос одаренности при аутизме. В работе представлена статистика распространенности аутистических расстройств в Украине и мире. Автором был произведен теоретический анализ различных взглядов на понятие одаренности, ее природу и пути развития. В эмпирической части исследования автор приводит результаты контент-анализа освещенности вопроса одаренности при аутизме в специализированной научной периодике, а также в авторефератах диссертаций и диссертациях Украины. В итоге теоретического и эмпирического анализа был сделан вывод о низкой степени исследованности вопроса одаренности аутистов в Украине, а также намечены перспективы последующих исследований этого вопроса. В частности, автор обосновывает предположение о схожести признаков одаренности с некоторыми маркерами аутизма.

Ключевые слова: аутизм, одаренность, психическое развитие, ранний детский аутизм, способности.

The article highlights the question of giftedness in autism. It presents statistics of the prevalence of autism spectrum disorders in Ukraine and the world. The author analyzed the different views on the concept of giftedness, its nature and the way of development. In the empirical part of the research the author presents the results of content analysis of coverage of problem of giftedness in autism in specialized scientific periodicals, dissertations and synopsis of thesis. As a result of theoretical and empirical analysis, there is a conclusion about low degree of study of the problem of giftedness in autism in Ukraine. Also, the possibility of further researches of this problem are outlined here. In particular, the author proves the assumption of similarity of signs of giftedness with some markers of autism.

Key words: abilities, autism, early autism, giftedness, psychical development.

Проблема аутизму та аутистичних розладів для українського та світового суспільства не є новою. Питання аутизму почало досліджуватись ще у 1867 р., коли Г. Моцлі вперше описав цей розлад [11], а у 1911 р. швейцарський психіатр Е. Блейлер вперше застосував термін «аутизм» для позначення егоцентричного мислення при шизофренії [15]. Перший опис раннього дитячого аутизму (РДА) належить Лео Каннеру, який у 1943 р. узагальнив п'ятирічні дані спостережень за розвитком групи «аномальних» дітей [8]. У 1944 р. австрійський психіатр Г. Аспергер описує «високофункціональний аутизм». Багато українських і зарубіжних учених (Ф. Аппе, Е. Р. Баєнська, С. Барон-Ко-

уен, К. С. Лебединська, М. М. Люблінг, О. С. Нікольська, Т. Пітерс, Д. Шульженко та ін.) продовжують вивчати аутизм сьогодні. Упродовж двох століть проведено безліч досліджень, але науковці так і не дійшли до єдиного висновку, що ж є основою патогенезу цього розладу (В. П. Самохвалов наводить сім офіційних гіпотез [11]). За даними Американських центрів з контролю та попередженню захворювань (U.S. Centers for Disease Control and Prevention), станом на 2012 р. кожна 88-а дитина в Америці має аутизм, що на 23 % більше, ніж у 2010 р., та на 78 % вище даних 2000 р. [12]. Разом з тим статистика РФ, за даними Ю. В. Мікадзе, вказує на те, що дітей-аутистів стає дедалі більше (1 аутист на 1000 дітей) [4]. Автор пише: «Якщо говорити про розлади аутистичного спектру у дітей шкільного віку, то їх кількість складає 0,6–1 % від загальної кількості учнів» [там само].

Оскільки в Україні не існує загальної статистики, що відображала б реальну кількість дітей та дорослих людей, які мають розлади спектру аутизму [5], то ми вирішили базуватися на даних епідеміологічних досліджень (сукупності випадків на певній території в певний час), зробивши огляд поширеності аутизму у нашому місті – Кривому Рогу. Так, за статистичними даними Криворізького психоневрологічного диспансеру, спостерігається зростання кількості випадків РДА за роками: у 2009 р. на обліку перебувало 34 дитини з РДА, 2010 р. – 42, 2011 р. – 45, 2012 р. – 49, у 2013 р. – 45 дітей. Як бачимо, з кожним роком дітей, які мають цей розлад, стає все більше. Через таку поширеність постає питання про прийняття суспільством таких особливих дітей. Чи не сприймається їхня специфічна індивідуальність з точки зору гандикапу хвороби, яку потрібно вилікувати за будь що? Чи не позбавлені ці особливі діти можливості розвивати здібності та у подальшому називатись обдарованими?

Таким чином, метою нашого дослідження стало вивчення дослідженості питання обдарованості при аутизмі засобами контент-аналізу наукової періодики та дисертацій в Україні.

Для початку нам хотілося б звернутися до аналізу актуальних досліджень проблеми обдарованості в цілому. Питання тлумачення обдарованості детально розкрито у працях Ю. Д. Бабаєва [2], Д. Б. Богоявленської [2], О. Б. Бурова [3], І. С. Волошук [4], В. В. Камишина [3], Н. С. Лейтеса [13], В. В. Рибалко [13], С. Л. Рубінштейна [6], Б. М. Теплова [6], Г. Віппла [3], М. А. Холодної [2], В. Д. Шадрікова [2] та багатьох інших; проблему природи обдарованості, здібностей людини досліджено у працях Е. Вінер [6], Є. П. Ільїна [6], О. Є. Остапчук [10] та ін.; питанню розвитку обдарованої дитини присвячено праці Ю. Д. Бабаєва [2], Д. Б. Богоявленської [2], О. Є. Остапчук [10], О. М. Собченко [14], М. А. Холодної [2], В. Д. Шадрікова [2] та ін.

Уперше термін «обдарованість» з'явився на початку ХХ століття. Г. Віппл позначив цим терміном групу учнів, які мали понаднормові здібності [3]. Пізніше Б. М. Теплов та С. Л. Рубінштейн тлумачили обдарованість як сукупність здібностей [6]. Проте Б. М. Теплов вважає, що обдарованість є якісно новим утворенням, а не звичайною сукупністю будь-якої кількості здібностей. В. В. Рибалка у своїй праці «Определение понятия

одаренности, таланта, гениальности личности: классические и современные методологические подходы» вживає термін «обдарованість» як сплав вродженого та набутого особою, специфічне поєднання здібностей, інтересів, потреб, що дає можливість виконувати певну діяльність на якісно новому, високому рівні, що значно підноситься над умовним середнім рівнем [13]. Також В. В. Рибалка наводить думку Н. С. Лейтеса, який розумів обдарованість в різних аспектах: як якісно своєрідне поєднання здібностей, що забезпечують успішність виконання діяльності; структуру здібностей, що дозволяє компенсувати недостатність окремих здібностей за рахунок переважного розвитку інших; загальні здібності, що зумовлюють широту можливостей людини, рівень та своєрідність її діяльності; розумовий потенціал, або інтелект; цілісну індивідуальну характеристику пізнавальних можливостей і здібностей до навчання; сукупність задатків, природних даних, характеристику ступеня вираженості та своєрідності природних передумов здібностей; талановитість; наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності [13].

Д. Б. Богоявленська з колегами розглядає обдарованість як «системну якість психіки, що розвивається впродовж життя та визначає можливість досягнення людиною більш високих, непересічних результатів в одному чи кількох видах діяльності порівняно з іншими людьми» [2]. Як системну якість визначає обдарованість і І. С. Волощук, наголошуючи, що вона реалізує «різні психічні функції, що містяться у функціональній системі діяльності» [4] та мають індивідуальну міру вираженості. Стосовно проявів обдарованості цінною є праця О. Ю. Бурова та В. В. Камишина, в якій вони зазначають, що «обдарованість як феномен проявляється у тій чи іншій сфері діяльності або в декількох з них у вигляді успішної діяльності, тобто досягнення певних результатів, що можуть бути виміряні в якісних вимірах (як правило) або кількісних (показники безпосередньої діяльності або виконання спеціальних діагностичних тестів)» [3].

Як бачимо, автори дають обдарованості достатньо широку характеристику, що містить розуміння задатків, здібностей і можливостей людини. Також науковці наголошують, що обдарованість є поняттям, що потрібно досліджувати комплексно, розуміючи його як певну сукупність здібностей.

Так, Є. П. Ільїн вказує на те, що існує багато трактувань здібностей [6]. Автор виокремлює два підходи пояснення цього поняття: загально-психологічний і диференційно-психологічний. За першим підходом здібності трактуються як будь-які прояви можливостей людини: усі люди здібні але потрібно максимально розвивати власні можливості. Другий підхід, навпаки, вказує на диференційні відмінності між людьми в їх здібностях, тож на питання здібностей необхідно дивитися з точки зору диференційної психології та психофізіології [6].

На думку Б. М. Теплова, здібностями називаються «такі індивідуальні особливості, що є умовами успішного виконання будь-якої однієї або декількох діяльностей, здатністю можна назвати тільки таку особистісну властивість, що впливає на ефективність діяльності» [6]. Д. Б. Богоявленська із співавторами вважають, що наявність певних зді-

бностей не обов'язково є обдарованістю [2]. Дослідники зазначають, якщо цілі особистості містяться не в діяльності, а в отриманні певних соціальних оцінок (як, наприклад, в учня, який готує домашнє завдання заради хорошої оцінки), то немає сенсу говорити про обдарованість, оскільки остання передбачає захопленість певною діяльністю [2].

Узагальнюючи розглянуті позиції, можна стверджувати, що обдарованість переважно розуміється як сукупність здібностей, а здібності – як можливості (у тому числі і психофізіологічні) людини, які можна максимально розвинути для успішного виконання певної діяльності.

Питання розвитку обдарованості розглядається в науковій літературі у двох аспектах: щодо джерел та логіки становлення обдарованості в онтогенезі, а також стосовно технологій її розвитку. Щодо походження обдарованості О. Є. Остапчук у своїй статті «Развитие потенциальной одаренности с позиций самоидентификации личности» вказує на те, що обдарованість – це «дар», який менш за все характеризується нервово-психічними та соціально-комунікативними функціями [10]. Натомість дослідницею пов'язується обдарованість із авторською активністю особистості.

Стосовно природи обдарованості Е. Вінер, як і Є. П. Ільїн, зазначає, що обдаровані люди мають великий рівень енергії, яку він називає драйвом. Ця енергія спонукає людину до повної віддачі себе професійній діяльності та допомагає долати перешкоди [6]. У своїй праці «Рабочая концепция одаренности» Д. Б. Богоявленська із співавторами вказує на те, що в обдарованих дітей часто зустрічається нерівномірний, дисинхронний психічний розвиток: значне випередження в розумовому або художньо-естетичному розвитку [2]. Однак інші психічні сфери (соціальна, емоційна та фізична) не відрізняються пришвидшеним розвитком. Таку нерівномірність, за Д. Б. Богоявленською, посилює надмірна зацікавленість певною діяльністю, спеціалізація інтересів. Також обдаровані діти мають проблеми в емоційному розвитку, аж до схильності до бурхливих афектів: можуть справляти враження істеричних, проявляючи у складних ситуаціях явно інфантильну реакцію [2]. Проте ця емоційність може містити прихований, внутрішній характер (діти не говоріть та мають психосоматичні захворювання). Д. Б. Богоявленська також наголошує на тому, що обдарованим дітям з нерівномірним розвитком, не властиві добре сформовані соціальні поведінкові навички [2].

О. М. Собченко теж вказує на наявну підвищену чутливість в обдарованих дітей, що стає умовою особливого сприйняття світу та застерігає, що це може спричинити дезадаптацію [14]. Цікаві дані наводить І. С. Волощук, який звертає увагу на тенденцію до прояву специфічних здібностей у ранньому віці, ілюструючи цю тезу долями видатних людей: М. А. Римського-Корсакова, І. Репіна, В. Сурікова, Лесі Українки.

Отже, на підставі здійсненого теоретичного аналізу можемо підсумувати, що обдарованість – це сукупність специфічно поєднаних здібностей, які можуть мати як вроджений, так і набутий характер та спрямовані на успішне виконання певної діяльності.

Визначившись із теорією порушеної проблеми, для емпіричного вияву рівня дослідженості питання обдарованості при аутизмі нами проведено контент-аналітичне дослідження наукової літератури України. Дослідною базою нашого дослідження було обрано електронну бібліотеку Національної бібліотеки України імені І. В. Вернадського, доступну в мережі Інтернет за посиланням <http://www.nbuv.gov.ua>. Вибір зазначеної дослідної бази обумовлено тим, що вона:

- містить обов'язкові електронні копії статей із фахових наукових видань України;
- необмежена в доступі для користувачів (за часом, науковим статусом, ціною);
- є офіційно основним і найбільш відомим, популярним джерелом наукової літератури в Україні;
- на відміну від фонду Національної бібліотеки України ім. І. В. Вернадського, доступна у будь-яких куточках країни та світу.

Отже, безпосередніми джерелами здійсненого нами контент-аналізу виступили електронні копії наукових статей із провідних фахових видань України, а також авторефератів та дисертацій, що висвітлюють тему аутизму.

Процедура контент-аналізу відповідає вимогам, сформульованим Н. Н. Богомоловою та К. Є. Даниліним, для сегментарного тематичного підрахунку частоти згадувань певних понять [1]. Для контент-аналітичного підрахунку нами виокремлено категорії та підкатегорії аналізу, що подано в табл. 1.

Таблиця 1

Категорії та підкатегорії аналізу

Знак категорії	Категорія	Підкатегорії
–	Аутистичний розлад (А)	А1. Аутистична поведінка (стереотипії, аутоstimуляції, зацікленість, незацікавленість у навколишньому світі, мовні розлади, неконтактність, низький рівень інтелекту, важка научуваність) А2. Корекція аутизму
+	Розвиток дитини з аутизмом (Р)	Р3. Обдарованість аутиста (високий рівень інтелекту, обдарованість у певній сфері, творчі здібності) Р4. Методи, техніки, технології індивідуального розвитку аутиста

Логіку вибору та групування зазначених категорій у групи «+» та «–» було застосовано на основі наших спостережень про те, що дослідженням аутизму притаманні два вектори позицій: *перший* розглядає його як хворобу, яку потрібно лікувати, долати, а саму дитину – коригувати, підтягувати до загальної норми; *другий* вивчає його в контексті інших індивідуальних особливостей дитини, які можуть бути опорою для розвитку, в тому числі, розвитку обдарованості. Отже, нас в емпіричному сенсі цікавило: до якого вектора тяжіють українські дослідники і наскільки нині дослідженням є питання розвитку обдарованості аутистів.

Емпіричні дані проведеного дослідження наукових статей, авторефератів і дисертацій подано у табл. 2 та 3. Розрахунок співвідношення позитивних і негативних оцінок,

суджень, аргументів застосовувався для використання коефіцієнта Яніса [7]. Його формула така:

$$c = \frac{f \cdot n - n^2}{r \cdot t},$$

де f – число позитивних оцінок; n – число негативних оцінок; r – обсяг змісту тексту, що стосується теми дослідження; t – загальний обсяг аналізованого тексту.

Таблиця 2

Контент-аналітичні дані за науковими статтями

Категорія А	Кількість згадувань категорії А (кількість друкованих знаків)	Категорія Р	Кількість згадувань категорії Р (кількість друкованих знаків)	Спільне згадування категорії А та Р	Кількість згадувань категорії А та Р (кількість друкованих знаків)
A1	20 (5732)	P3	6 (1251)	A1 та P4	2 (456)
A2	10 (2013)	P4	5 (1538)	A2 та P3	1 (443)

Підрахунки коефіцієнта Яніса щодо результатів контент-аналізу статей показали, що його емпіричне значення $c_{\text{емп1}} = -1,73$. Це свідчить про те, що у наукових статтях аутизм більше фігурує з першим вектором, ніж з другим. У джерелах зазначається, що аутистична поведінка має коригуватись і жоден автор не прагнув на основі наявних здібностей розвивати можливості дітей. Про розвиток говорилося лише в контексті мовлення та реабілітації дітей-аутистів.

Таблиця 3

Контент-аналітичні дані за авторефератами дисертацій та дисертаціями

Категорія А	Кількість згадувань категорії А (кількість друкованих знаків)	Категорія Р	Кількість згадувань категорії Т (кількість друкованих знаків)	Спільне згадування категорії А та Р	Кількість згадувань категорії А та Р (кількість друкованих знаків)
A1	4 (1669)	P3	–	A1 та P4	–
A2	2 (614)	P4	–	A2 та P3	–

Підрахунки коефіцієнта Яніса щодо результатів контент-аналізу авторефератів дисертацій та дисертацій (див. табл. 3) засвідчили, що його емпіричне значення $c_{\text{емп2}} = 0$, оскільки кількість звернень до теми, маркованої нами як Р, дорівнює нулю. Це говорить про те, що в авторефератах дисертацій та дисертаціях аутизм у цілому не висвітлюється з другим вектором. Аутизм не розглядається як розлад, за якого діти та дорослі люди можуть мати здібності, розвиток яких сприяв би розвитку обдарованості.

Для уточнення отриманих даних за табл. 3 ми обчислювали і загальний коефіцієнт Яніса за обома таблицями. Його емпіричне значення $c_{\text{емп3}} = -2,28$. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що питання обдарованості, в контексті аутизму, залишається

ще малодослідженим в Україні. Враховуючи щорічне зростання кількості дітей з цим розладом, ця проблема є актуальною.

Отже, поєднуючи теоретичні та емпіричні дані, ми можемо зробити такі висновки. Як засвідчив контент-аналіз, проблема обдарованості при аутизмі є малодослідженою та недостатньо висвітленою у наукових фахових виданнях України, що робить її актуальною. Теоретичний аналіз проблеми обдарованості при аутизмі дозволяє зробити припущення, що нерівномірний, дисинхронний психічний розвиток обдарованих дітей має схожу специфіку з розвитком дітей-аутистів, а саме: має проблеми у соціальній та комунікативній сфері, схильність до надмірних афективних виражень або, навпаки, до прихованого характеру емоцій, сенситивність сприйняття навколишнього світу та, найголовніше, надзацікавленість певною сферою діяльності, що є причиною такого специфічного розвитку. Через це ми наголошуємо на тому, що обдарованість може та повинна розвиватися у дітей з аутизмом, тож у перспективі бачимо актуальною розробку індивідуальних програм із розвитку обдарованості в аутистів.

Використані літературні джерела

1. Богомолова Н. Н. Спецпрактикум по социальной психологии [Текст] / Н. Н. Богомолова, К. Е. Данилин. – М.: Изд. МГУ, 1979. – 60 с.
2. Богоявленская Д. Б. Рабочая концепция одаренности [Текст] / Д. Б. Богоявленская, В. Д. Шадриков, Ю. Д. Бабаева, М. А. Холодная и др. – М., 2003. – 95 с.
3. Буров О. Ю. Оцінювання обдарованості: проблеми кількісної міри [Текст] / О. Ю. Буров, В. В. Камишин // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України. – 2004. – Вип. 2. – С. 5–9.
4. Волощук І. С. Обдарованість: сутність і типологія [Текст] / І. С. Волощук // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України. – 2004. – Вип. 2. – С. 9–24.
5. Громадська спілка «Захист прав осіб з розладами аутистичного спектру». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://аутизм.com.ua/?page_id=438
6. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2009. – 434 с.
7. Контент-анализ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/kontent.htm>
8. Лебединская К. С. Диагностика раннего детского аутизма: Нач. проявления [Текст] / К. С. Лебединская, О. С. Никольская. – М.: Просвещение, 1991. – 96 с.
9. Микадзе Ю. В. Нейропсихология детского возраста: учеб. пособ. [Текст] / Ю. В. Микадзе. – СПб.: Питер, 2013. – 288 с.
10. Остапчук Е. Е. Развитие потенциальной одаренности с позиции самоидентификации личности [Текст] / Е. Е. Остапчук // Identity of a personality and a group: psychological and sociocultural aspects: Materials of the international scientific conference on

January 27–28, 2014, Prague. – П.: Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ, 2014. – С. 192–194.

11. Психиатрическая клиника: учеб. пособ. [Текст] / под ред. проф. В. П. Самохвалова. – Симферополь, 2003. – 608 с.

12. РИА Новости. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/spravka/20120402/615322608.html>

13. Рыбалка В. В. Определение понятия одаренности, таланта, гениальности личности. Классические и современные методологические подходы [Текст] / В. В. Рыбалка // Одаренный ребенок. – 2011. – № 2. – С. 16–38.

14. Собченко О. М. Психологічні особливості становлення, розвитку та прояву обдарованості [Текст] / О. М. Собченко // Креативний розвиток і соціальна адаптація обдарованих дітей і молоді: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 24–25 квітня 2014 р., м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2014. – С. 94–98.

15. Шульженко Д. Аутизм – не вирок / Д. Шульженко. – Львів: Кальварія, 2010. – 224 с.

УДК 37.091.212.7

*Ірина Якімова, Аліна Павлова, Михайло Перцев,
м. Київ, Україна*

МЕТОДИКА МОНІТОРИНГУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТИНИ ЯК ЗАСІБ ДІАГНОСТИКИ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Стаття посвячена описанню комп'ютерного варіанта діагностического комплексу методик для определения интеллектуальных и типологических особенностей личности, а также структуры интеллекта (МИОД). Описуються етапи проходження тестування по комп'ютерній діагностическій програмі МИОД. Раскриваються переваги використання именно комп'ютерного варіанта тестування як можливості ефективного збору і аналізу інформації.

Ключевые слова: *диагностическая методика, структура интеллекта, типология личности, интеллектуальное развитие.*

This article describes the computerized version of the intelligence, its structure and personality's typological peculiarities diagnostic MIOD complex. This diagnostic complex includes testing steps which are also described. The article contains the advantages of using computerized tests as a possibility of effective information acquisition and analysis.